

KS. MARIAN ZDZIŚŁAW STEPULAK

AKADEMIA MAZOWIECKA W PŁOCKU

MARIAN.STEPULAK@O2.PL

ORCID: 0000-0002-5144-9217

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2025.034>

SPECYFIKA WYCHOWANIA RELIGIJNO-DUCHOWEGO DZIECI W WIEKU PRZEDSZKOLNYM W SYSTEMIE RODZINNYM

Streszczenie. W niniejszym artykule podjęty został problem wychowania religijno-duchowego dzieci w wieku przedszkolnym w systemie rodzinnym. Na początku naukowej refleksji zostało poddane zagadnienie psychologicznych uwarunkowań wieku przedszkolnego. Wiek przedszkolny jest bardzo zróżnicowany i dynamiczny rozwojowo. Następnym elementem artykułu jest analiza specyfiki religii, religijności oraz duchowości okresu przedszkolnego. Ważną kwestią jest ukazanie przedmiotu psychologii religii, którym jest subiektywna strona religii, czyli religijność. Trzecia część artykułu dotyczy wychowania religijnego i duchowego dzieci przedszkolnych w systemie rodzinnym w kontekście holistycznego wzrostu i rozwoju. Istotnym zagadnieniem jest zwrócenie uwagi na religijne źródło duchowości. W literaturze pedagogicznej i psychologicznej bardzo często pojawia się pojmowanie duchowości jako dobrostanu psychicznego.

Słowa kluczowe: duchowość, okres przedszkolny, religijność, system rodzinny, wychowanie.

Abstract. Specificity of religious and spiritual education of pre-school age children in the family system. This article addresses the issue of religious and spiritual education for preschool children within a family setting. The initial focus of the research is the psychological determinants of preschool age. The preschool period is highly diverse and developmentally dynamic. The next section analyzes the specifics of religion, religiosity, and spirituality during the preschool period. A key issue is presenting the subject of the psychology of religion, which is the subjective aspect of religion, i.e., religiosity. The third section of the article addresses the religious and spiritual education of preschool children within a family setting in the context of holistic growth and development. It is crucial to

emphasize the religious source of spirituality. The understanding of spirituality as psychological well-being frequently appears in pedagogical and psychological literature.

Keywords: spirituality, preschool period, religiosity, family system, upbringing.

WPROWADZENIE

Diana Zuckerman z Narodowego Centrum Badań nad Zdrowiem w swoim raporcie dotyczącym przeglądu ostatnich badań Child Trends twierdzi, iż dzieci bardziej religijne rzadziej biorą udział w kradzieżach, wandalizmie lub przemocy wobec innych.

Dzieci, które są bardziej religijne, znacznie rzadziej sięgają po narkotyki lub alkohol. Na przykład badanie białych chłopców ze szkoły średniej z grupy wysokiego ryzyka wykazało, że zażywanie wielu narkotyków było ponad trzykrotnie wyższe wśród tych, którzy nigdy nie chodzili do kościoła, niż wśród tych, którzy chodzili do kościoła przynajmniej raz w tygodniu. (Należy zauważyć, że uczęszczanie do kościoła nie obejmowało uczęszczania do szkoły religijnej ani zajęć towarzyskich związanych z kościołem). Wartość ochronna uczęszczania do kościoła wydaje się być najsilniejsza w przypadku nastolatków z najgorszych dzielnic. Przekonania religijne nie są tak konsekwentnie ważne jak uczęszczanie do kościoła w przewidywaniu zażywania narkotyków¹.

---

¹ Diana Zuckerman, „Are Religious Kids More Likely to Be Good?,” <https://www.center4research.org/religious-kids-likely-good/>, data dostępu: 14.01.2025; por. Czesław Walesa, „Rozwój religijny dziecka,” *Roczniki Filozoficzne* XLII (1994) 4: 97–114; Czesław Walesa, „Wyjaśnianie religijności człowieka (analiza psychologiczna),” w *Studia z Psychologii w KUL*, red. Piotr Francuz, Michał Grygielski, Wojciech Otrębski, t. 11 (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2003), 21–38; Czesław Wałęsa, *Rozwój religii człowieka*, t. 1: *Dziecko* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2005); Czesław Walesa, „Rozwój religii człowieka,” w *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. Stanisław Głaz (Kraków: WAM, 2006), 111–146; Czesław Walesa, „Rozwój religijności młodzieży,” w *Encyklopedia katolicka*, red. Stanisław Wilk, Eugeniusz Ziemann, Robert Sawa, t. XII (Lublin: TN KUL, 2008), 1423–1429; Czesław Walesa, Elżbieta Rzechowska, „Możliwości w rozwoju religii dzieci i młodzieży,” *Forum Psychologiczne*, I (1–2), 1996: 19–26.

W tytule artykułu pojawia się pojęcie wychowania religijno-duchowego. Wydaje się, iż wynikające z tego pojęcia religijność² i duchowość³ mają swoje początki już w okresie przedszkolnym. Zauważa się bowiem większe tempo procesu socjalizacji, przejawiającej się dostrzeganiem innych ludzi i zainteresowaniem instytucjami kościelnymi⁴. Badacze religijności analizują ją od samego początku u dzieci wieku niemowlęcym i poniemowlęcym. W artykule pojawia się akcent skierowany na religijność wieku przedszkolnego, w którym zarysowują się kształty personalnej religijności, która może uformować się przede wszystkim w adekwatnym systemie rodzinnym. Problematyka artykułu odnosi się do wychowania religijnego i duchowego w systemie rodzinnym dzieci przedszkolnych. W tym aspekcie wyłania się problem główny w postaci tematu tegoż artykułu. W niniejszej naukowej refleksji użyta została metoda krytycznej analizy i syntezy literatury przedmiotu. Z uwagi na charakter artykułu nie postawiono pytań i hipotez badawczych. Nie byłoby bowiem możliwości ich precyzyjnej weryfikacji. W tym kontekście warto byłoby podjąć badania na temat wychowania religijno-duchowego dzieci przedszkolnych w ich systemie rodzinnym. Celem teoretycznym artykułu jest zbudowanie własnej koncepcji wychowania religijnego i duchowego dziecka przedszkolnego w systemie rodzinnym. Cel pragmatyczny to zaproponowanie artykułu osobom zainteresowanych wychowaniem dzieci przedszkolnych we współczesnym systemie rodzinnym.

---

² Religijność to subiektywne odniesienie osoby do religii, zespół przekonań, postaw, praktyk i rytuałów wynikających z przyjęcia prawd danej religii. Obejmuje ona zarówno osobiste doświadczenia, jak i zaangażowanie we wspólnotę religijną, obejmując kult wewnętrzny (adoracja, miłość) i zewnętrzny (sakramenty, modlitwa).

³ Duchowość odnosi się do wymiaru ludzkiego życia związanego z Transcendencją, poszukiwaniem sensu, wartości i relacjami z samym sobą, innymi ludźmi oraz światem. Duchowość chrześcijańska jest najwyższym poziomem religijności, charakterystyczną dla ludzi uwewnętrznionych, np. mistyków.

⁴ Gordon Willard Allport, *Osobowość to religia* (Warszawa: PAX, 1988); William Houston Clark, *Psychologia religii: wprowadzenie do doświadczenia religijnego i zachowań* (Nowy Jork: The Macmillan co, 2012); Zdzisław Chlewiński, „Psychologiczne uwarunkowania idei Boga,” w *Encyklopedia katolicka*, red. Feliks Gryglewicz, Romuald Łukaszyk, Zygmunt Sułowski, t. 2 (Lublin: TN KUL, 1985), 982–987; Zdzisław Chlewiński, *Dojrzałość. Osobowość – sumienie – religijność* (Poznań: W Drodze, 1991); Stanisław Kuczkowski, *Psychologia kształtowania się obrazu Boga* (Kraków: Wydział Filozoficzny TJ, 1982); Stanisław Kuczkowski, *Psychologia religii* (Kraków: WAM, 1991); Bernhard Grom, *Psychologia religii* (Kraków: WAM, 2009).

W strukturze pracy znajdują się następujące elementy: 1. Psychologiczne warunkowania wieku przedszkolnego; 2. Specyfika religijności i duchowości okresu przedszkolnego; 3. Wychowanie religijne i duchowe dzieci

1. PSYCHOLOGICZNE UWARUNKOWANIA WIEKU PRZEDSZKOLNEGO

Okres przedszkolny trwa od 3 do 7 roku życia i dzieli się na następujące grupy: grupa młodsza 3–4 r.ż., grupa średnia I 4–5 r.ż., grupa średnia II 5–6 r.ż., grupa starsza 6–7 r.ż.⁵. Dziecko w wieku 3–4 lat jest jeszcze mało samodzielne. Wymaga ono zatem pomocy w czynnościach samoobsługowych. Zasób doświadczeń najmłodszych przedszkolaków jest niewielki.

Wprawdzie opanowały już one podstawy systemu gramatycznego, a ich słownik czynny obejmuje około 1000 wyrazów, nie zawsze łatwo jest porozumieć się z nimi, szczególnie w zespole. Lepiej rozumieją polecenia kierowane do nich indywidualnie niż zbiorowe nakazy i zakazy wydawane całej grupie. Te dzieci są w stadium myślenia sensoryczno-motorycznym⁶.

Wyobraźnia staje się bardziej rozbudzona. Koncentracja uwagi jest stosunkowo krótka. Zachowaniu dziecka towarzyszy duża labilność w odniesieniu do emocji i uczuć⁷.

Dzieci z grupy wiekowej 4–5,5 r.ż. są bardziej samodzielne i zaradne. Lepiej adaptują się do życia w grupie społecznej. Potrafią nawiązywać przyjazne, życzliwe kontakty z rówieśnikami. Jednakże zdarza się, iż bywają impulsywne, nie zrównoważone, egocentryczne i agresywne. W 5 r.ż. dziecko wkracza w „wiek pytań”. Staje się dociekliwym badaczem świata rzeczy, zjawisk i pojęć. Powyższa aktywność współistnieje z praktycznym działaniem na przedmiotach. Jego codzienne działania ruchowe, sensoryczne i umysłowe są coraz szersze. Dziecko nie chwyta jeszcze

⁵ Izabela Bielicka, *Dziecko rośnie* (Warszawa: PZWL, 1966); Elizabeth Hurlock, *Rozwój dziecka*, t. I–II (Warszawa: PWN, 1985).

⁶ Marian Zdzisław Stepulak, *Wybrane zagadnienia z psychologii rozwojowej* (Siedlce: Instytut Teologiczny w Siedlcach, 2001), 39; Bożena M. Zych, „Psychologiczny obraz religijności dziecka,” *Kieleckie Studia Pedagogiczne i Psychologiczne* 6 (1992): 175–188.

⁷ Stepulak, *Wybrane zagadnienia z psychologii rozwojowej*, 39.

istoty faktów i zdarzeń, nie potrafi ujmować wielu związków logicznych, jakie je łączą⁸.

Kolejna grupa dzieci (5,5–7 r.ż.) przejawia charakterystyczne cechy rozwojowe dla okresu przedszkolnego, a równocześnie pojawiają się załączki nowych właściwości, które rozwiną się i ukształtują w młodszym wieku szkolnym. Dziecko przejawia w dalszym ciągu zainteresowanie światem przyrody: roślin, zwierząt oraz zjawiskami życia społecznego, np. zawodami i ludzką pracą. Dziecko w tym wieku jest zdolne do dłużej trwającego wysiłku i koncentracji uwagi, uczestniczy w pogadankach oraz zajęciach mających na celu wytworzenie elementarnych pojęć matematycznych i przyrodniczych. Preferowaną formą spędzania czasu jest nadal zabawa. Przedszkolakowi powierza się odpowiedzialne zadania, np. opiekę nad młodszymi przedszkolakami. Dziecko w domu rodzinnym potrafi podjąć drobne posługi. Posiada dosyć bogate życie uczuciowe. Jest opanowane, przeżywa wiele pozytywnych uczuć społecznych i moralnych, jeśli żyje w adekwatnym środowisku wychowawczym⁹.

Bardzo istotnym elementem rozwojowym dziecka przedszkolnego jest proces myślenia. W okresie przedszkolnym następuje przejście od myślenia sensoryczno-motorycznego do myślenia przedoperacyjnego. Wtedy pojawia się zdolność do tworzenia reprezentacji, czy też zgodnie z terminologią J. Piageta, funkcji symbolicznej. Piaget zdefiniował funkcję symboliczną jako umiejętność wykorzystywania jednej rzeczy w celu reprezentowania czegoś innego – zastosowania jednej rzeczy jako symbolu innych, które wówczas stają się symbolizowanymi¹⁰.

J. Piaget uważał, że struktury poznawcze późniejszych stadiów inteligencji są zawsze silniejsze i posiadające większą wartość adaptacyjną niż struktury z wcześniejszych stadiów. Inteligencja reprezentacyjna jest znacz-

---

⁸ Stepulak, *Wybrane zagadnienia z psychologii rozwojowej*, 40; Rita Kohstamm, *Praktyczna psychologia dziecka* (Warszawa: WSiP, 1989); William James, *Doświadczenie religijne* (Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS, 2001).

⁹ Stepulak, *Wybrane zagadnienia z psychologii rozwojowej*, 41; por. David R. Shaffer, *Developmental psychology* (University of Georgia: Brooks/Cole Publishing Company, 1985).

¹⁰ Ross Vasta, Marshall M. Haith, Scott A. Miller, *Psychologia dziecka* (Warszawa: WSiP, 1995).

nie szybsza i bardziej efektywna. Kiedy dziecko w stadium reprezentacyjnym działa, rozwiązywanie bywa natychmiastowe i właściwe¹¹.

2. SPECYFIKA RELIGIJNOŚCI I DUCHOWOŚCI OKRESU PRZEDSZKOLNEGO

Przy podejmowaniu problematyki religijności i duchowości ważną kwestią jest wyjaśnienie trzech podstawowych pojęć: religia, religijność oraz duchowość. Religia jest doświadczana jako praktyczna relacja do tego, co jest bytem czy bytami nadprzyrodzonymi. Religia zatem jest trybem postępowania oraz systemem wierzeń i uczuć¹². Religię można traktować podmiotowo jako wewnętrzne doświadczenie jednostki w relacji z Transcendentnym, uwidocznione szczególnie w skutkach tego doświadczenia na zachowanie jednostki, gdy usiłuje ona zharmonizować życie z Transcendentnym¹³. Można powiedzieć, iż religia dotyczy rzeczywistości obiektywnej, od której człowiek uznaje swoją zależność i z którą pragnie utrzymywać relacje¹⁴. Religijność można określić jako osobiste, indywidualne, a równocześnie pozytywne odniesienie się człowieka do religii. Religijnością jest więc to wszystko, co człowiek przeżywa i doznaje, a także to wszystko, co w nim się dzieje, zachodzi, funkcjonuje w bezpośrednim związku z jego ustosunkowaniem się do Boga¹⁵.

Trzecim znaczącym terminem jest „duchowość”. Rozumiana jest ona wieloaspektowo, pojmowana jest bowiem często jako zespół postaw, przekonań, stanowisk przyjmowanych wobec kształtujących się wartości, konkretną formę życia rzeczywistości – Boga, świata człowieka oraz przyrody. W szerszym kontekście duchowość dotyczy wszelkich przejawów

---

¹¹ Jean Piaget, *The psychology of intelligence* (New York: International Universities Press, 1963); Jean Piaget, *Narodziny inteligencji* (Warszawa: PWN, 1966).

¹² Antoine Vergote, *The religious man* (Dublin: Gill and Macmillan, 1969), 10.

¹³ Walter Houston Clark, *The psychology of religion* (New York: Macmillan, 1968).

¹⁴ Marian Zdzisław Stepulak, *Wybrane zagadnienia z psychologii religii* (Siedlce: Instytut Teologiczny w Siedlcach, 1996).

¹⁵ Czesław Walesa, „Psychologiczna analiza rozwoju religijności człowieka ze szczególnym uwzględnieniem pierwszych okresów jego ontogenezy,” w *Psychologia religii*, red. Zdzisław Chlewiński (Lublin: TN KUL, 1982), 144.

bytu, zarówno w swej faktyczności, jak też dynamizmie stawania się. Pojęcie „duchowość” zrodziło się na fundamencie chrześcijaństwa i związanych z nim głębokich refleksji na temat wielości dróg prowadzących do Boga¹⁶. Sfera rozwoju duchowego kształtuje się pod wpływem czynników psychologicznych, ale w jej obszar wchodzi również sfera religijna, które integruje cały osobowy rozwój człowieka. Należy dodać, iż pełny rozwój duchowości w najbardziej optymalny sposób dokonuje się w naturalnym systemie, jaki stanowi rodzina¹⁷.

Rozwój religijności i duchowości można określić jako system zmian skierowanych ku wyższej jakości obcowania człowieka z Bogiem. Polega to na uwrażliwianiu dziecka na to, co znajduje się poza dostrzegalnym, uchwytnym i realnym światem. W gronie osób bliskich dziecko doznaje poczucia bezpieczeństwa, radości, miłości, przygarnięcia, zaufania i przebaczenia. To wszystko przygotowuje grunt dla rozwoju jego religijności¹⁸.

Można wyróżnić najbardziej specyficzne przejawy religijności dziecka przedszkolnego:

- synkretyzm. Polega on na całościowym, holistycznym, a równocześnie mglistym ujmowaniu przez dziecko konkretnego wyzinku rzeczywistości. Dziecko przeżywa ją jako jedną całość, wewnątrz której pojawiają się stosunki partycypacji;
- animizm. Dotyczy przypisywania życia, świadomości oraz intencjonalności rzeczom, które go otaczają, pojmowania ich zachowania analogicznie do własnego zachowania. W konsekwencji dziecko przedszkolne traktuje przedmioty martwe jako żywe i posiadające duszę;
- antropomorfizm. To cecha religijności dziecka przedszkolnego polega na myśleniu, iż wszystkie rzeczy mają służyć człowieko-

---

¹⁶ Marian Zdzisław Stepulak, „Psychologiczne i teologiczne rozumienie współczesnej duchowości w świetle badania studentów,” w *Dynamika współczesności*, red. Dorota Czakon-Tralski, Piotr Stawiński (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, 2020), 34.

¹⁷ Stepulak, „Psychologiczne i teologiczne rozumienie,” 34.

¹⁸ Małgorzata Tatala, „Rozwój religijności dziecka przedszkolnego,” *Rocznik-Naukowo-Dydaktyczny Akademii Pedagogicznej w Krakowie* 4 (1999) z. 205, Prace Psychologiczne VII, 21; por. Józef Wilk, *Znaczenie pierwszych doświadczeń dla religijnego wychowania małego dziecka w rodzinie* (Lublin: RW KUL, 1987).

wi. Cały świat jest „zrobiony” przez Boga. Bóg jest twórcą zjawisk przyrody, które dziecko przedszkolne tłumaczy we właściwy dla siebie sposób;

- tendencje magiczne. Istotnymi elementami tendencji magicznych dla dzieci przedszkolnych jest: 1) wiara w siłę (lub siły) wyższą, 2) działającą według określonych reguł, 3) którą można się posługiwać, 4) gdy znajdzie się na nią sposób. Świat magiczny dziecka przedszkolnego to równocześnie świat bajkowy i świat naturalistyczny, posiadający w sobie wiele sprzeczności. Dziecko odczuwa bardziej komponent magiczny, gdy jest on połączony z ceremoniałem, rytuałem i tajemniczością¹⁹.

W literaturze przedmiotu pojawia się uzasadnione przekonanie, że w okresie rozwoju przedszkolnego występuje typ religijności magicznej. Wyróżnia się dwie fazy tej religijności: faza fantazyjna (4–5 r.ż.) i realistyczna (6–7 r.ż.) Dziecko około 4 r.ż. tworzy nowy typ religijności, analogiczny do religijności ludów pierwotnych. Tworzy się wówczas własny (autonomiczny) obraz świata, będący jeszcze mało zróżnicowaną całością (synekryzm). To co zostało stworzone ma służyć zaspokajaniu własnych potrzeb (artyfycjalizm i egocentryzm) i jest ożywione (animizm). W 4–5 r.ż. z racji z naturalnej naiwności i ufności, łatwowierności i współczucia akceptuje w czasie zabaw stworzone przez siebie fikcje. Przy odpowiedniej motywacji modli się chętnie i z radością²⁰.

Dziecko 6–7-letnie nabiera mentalności o zabarwieniu realistycznym. Przejawia się to w dosłownym ujmowaniu zwrotów czy przysłów oraz w próbach kształtowania obrazu Boga według zasady antropomorfizmu. Boga wyobraża sobie jako kogoś, kto jest ponad człowiekiem, odpowiednio ubranego i otoczonego chwałą. W przekonaniach religijnych, duchowych i moralnych dominuje realizm moralny i animizm karzący. Specyficzną personalizację religijności i duchowości nazywa się „drugim progiem religijności”. Ogólny poziom religijności w dużej mierze uzależniony jest od ukształtowanego wcześniej obrazu Boga. Dzieci uczęszczające do „zerówki” rozumieją Boga jako wszechmocnego Stwórcę. Prawda

¹⁹ Tatała, „Rozwój religijności dziecka przedszkolnego,” 26–27.

²⁰ Stepulak, *Wybrane zagadnienia z psychologii religii*, 31.

o wszechmocy jest dziecku bliższa niż akceptacja prawdy o przebywaniu Boga w ludzkim sercu²¹.

Okres 6–7 r. życia nazywany jest pierwszym wiekiem filozoficznym. Występuje w tym czasie upodobanie do wszystkiego, co jest niezwykle i cudowne. Dziecko poszukuje samopotwierdzenia i uznania ze strony rówieśników oraz osób z najbliższego grona rodzinnego. W tym czasie pojawiają się wyraźne dyspozycje do głębszych przeżyć religijnych i duchowych.

3. WYCHOWANIE RELIGIJNE I DUCHOWE DZIECI PRZEDSZKOLNYCH W SYSTEMIE RODZINNYM W KONTEKŚCIE HOLISTYCZNEGO WZROSTU I ROZWOJU

Wychowanie religijne i duchowe dzieci rozpoczyna się od momentu ich chrztu świętego. Rodzice i chrzestni złożyli zobowiązanie, iż przyczynią się do kształtowania dziecka w wierze. Dziecko zostaje włączone do wspólnoty Kościoła i staje się ono żywym mieszkaniem Trójcy Świętej i złożone w nim zostają ukryte siły, będące załącznikiem cnót teologicznych²².

Przychodzące na świat dziecko nie jest własnością rodziców, ale należy do Pana Boga. Jest darem, zadaniem i powołaniem. Ojciec św. Jan Paweł II pisze bardzo precyzyjnie o tym powołaniu w Liście do Rodzin:

Ta sama logika bezinteresownego daru wkracza w ich życie, kiedy mężczyzna i kobieta w małżeństwie wzajemnie się sobie oddają i wzajemnie przyjmują jako „jedno ciało” i jedność dwojga. Bez tej logiki małżeństwo byłoby puste. Komunia osób na tej logice zbudowana staje się komunią rodzicielską. Małżonkowie dają „życie własnemu dziecku”. „Urodziłam

---

²¹ Stepulak, *Wybrane zagadnienia z psychologii religii*, 31; Beata Kostrubiec, „Jak sobie dziecko Boga przedstawia? Badania w rodzinie niepełnej,” *Psychologia. Prace Naukowe WSP w Częstochowie* 7 (1998), 39–56; Beata Kostrubiec, „Wybrane aspekty obrazu siebie samych postmodernizmu,” *Psychologia Rozwojowa* 5 (2000) 3–4: 329–342.

²² Gaston Courtois, *Rady dla rodziców* (Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1987); Beata Nadolna, *Rola i odpowiedzialność rodziców za wychowanie religijne dziecka*, <https://www.wczesna-komunia.com.pl/index.php/2022/11/12/rola-i-odpowiedzialnosc-rodzicow-za-wychowanie-religijne-dziecka/>, data dostępu: 17.01.2025.

człowieka za sprawą Boga” (por. Rdz.4,1) mówi pierwsza kobieta w Księdze Rodzaju: biblijna Ewa²³.

Decydujący wpływ na formowanie się religijności człowieka (również w okresie przedszkolnym) odgrywa środowisko rodzinne. W tym kontekście można by wskazać dwa aspekty odniesienia:

- relacje wewnątrzrodzinne są psychologicznym punktem wyjścia w procesie kształtowania się wyobrażeń, nade wszystko pojęcia Boga;
- atmosfera panująca w systemie rodzinnym, dotyczy ona relacji do otaczającego świata, ludzi, systemu wartości i samego siebie, stanowi swoisty klimat, który wpływa znacząco na kształtowanie się stosunku do wartości religijnych²⁴.

Uważa się, iż dziecko więcej czuje niż rozumie. Jest przy tym baczny obserwator, chłonie atmosferę domu rodzinnego. W konsekwencji najczęściej uczy się przez przykład i naśladowanie osób, z którymi przebywa. Matka i ojciec są pierwszymi i najważniejszymi wychowawcami. Dziecko przejmuje powoli od rodziców postawy i zachowania. Wychowanie jest bowiem przekazywaniem postaw religijnych i duchowych i nie ma sytuacji obojętnych wychowawczo²⁵.

Oczywiste jest, że dziecko i dorosły to dwa różne światy, a zadaniem rodziców jest wejść w świat dziecka i pociągnąć je ku wyższym celom. Jak wskazuje Sujak:

O ile rozwój dziecka jest stopniowym wyjściem z domu, to rozwój dorosłego można by nazwać powrotem do domu – w tym znaczeniu, w jakim wędrowiec, który przeszedł bardzo wiele krajów i miast i tęskni do jedne-

---

²³ Jan Paweł II, List do Rodzin *Gratissimam sane* (Watykan: Edycja Świętego Pawła, 2004), 33.

²⁴ Józef Pastuszka, „Rola dziecięcych przeżyć rodzinnych w kształtowaniu życia moralno-religijnego człowieka,” *Ateneum Kapłańskie* (1961–1962): 225–244; Ronald Goldman, *Myślenie religijne od dzieciństwa do adolescencji* (Londyn: Routledge i Kegan, 1964); Andrzej Jasnos, *Uwarunkowania rodzinne obrazu Boga* (Lublin: Wydawnictwo NATAN, 2016).

²⁵ Nadolna, *Rola i odpowiedzialność rodziców za wychowanie religijne dziecka*.

go wybranego zakątka, tam właśnie chce już pozostać, nie doznając bólu w rezygnacji z całego pozostałego świata²⁶.

Współczesny świat preferuje nowy model małżeństwa i świata, obcy wartościom religijnym i moralnym. W takiej sytuacji religijne rodziny mają ogromne znaczenie jako ogniska żywej i promieniującej wiary. Dom rodzinny jest nie tylko miejscem, ale przede wszystkim komunią osób. Budowanie trwałej i silnej rodziny zakłada więc codzienny trud kształtowania prawdziwej miłości, odpowiedzialności i pełnego dawanie siebie. Najpierw dotyczy to rodziców, którzy mają nauczyć tego dzieci. Fundamentalne aspekty chrześcijańskiej formacji można w skrócie przedstawić w następujący sposób:

- wychowanie w wierze, poprzez autentyczną katechezę dziecka przedszkolnego, której pierwszym miejscem jest rodzina;
- wychowanie w modlitwie oraz w życiu liturgicznym i sakramentalnym (obejmujące zwłaszcza sakrament pojednania i Eucharystię);
- wychowanie w jedności życia, zwłaszcza przez świadectwo życia chrześcijańskiego zgodnego z Ewangelią, pozwalające dzieciom na wzrastanie od dzieciństwa w głębokich nawykach spójności między ich wiarą a uczynkami;
- wychowanie do powołania, dające dzieciom możliwość, by ich życie stanowiło chrześcijańską odpowiedź na powołanie do pełni miłości – to znaczy do świętości²⁷.

Rodzice pragnący w sposób adekwatny pracować nad wychowaniem religijnym i duchowym swoich dzieci w wieku przedszkolnym powinni posiadać następujące dyspozycje:

- wysoki poziom samoświadomości;

---

²⁶ Elżbieta Sujak, *Rozważania o ludzkim rozwoju* (Kraków: Wydawnictwo ZNAK 1978), 43; Elżbieta Rydz, „Psychologiczne podstawy kształtowania się religijnych dzieci w przedszkolu,” *Przegląd Homiletyczny* 7 (2003): 213–226; Elżbieta Rydz, „Religijność/ duchowość rodziny,” w *Psychologia rodziny*, red. Iwona Janicka, Hanna Liberska (Warszawa: WN PWN, 2014), 203–213; Elżbieta Rydz, „Rozwój religii człowieka,” *Zbliżenia* 18 (2017): 42–47.

²⁷ Por. Jorge Miras, Juan Ignacio Benares, *Małżeństwo i rodzina* (Poznań: Wydawnictwo św. Wojciecha, 2009).

- prowadzenie intensywnego życia wewnętrznego;
- permanentna osobista formacja;
- posiadanie odpowiedniej wiedzy dotyczącej wychowania chrześcijańskiego i życia wiarą;
- ewaluowanie (dojrzewanie) miłości rodzicielskiej wraz z rozwojem dziecka;
- elementarna wiedza na temat etapów rozwoju dziecka;
- podmiotowe traktowanie dziecka;
- umiejętność podejmowania refleksji;
- jedność oddziaływań wychowawczych na dziecko (matki, ojca, przedszkola, czyli tych wszystkich, którzy mają kontakt z dzieckiem)²⁸.

Dziecko w wieku przedszkolnym wpisuje się w proces holistycznego wychowania bez pomijania jakiejkolwiek fazy rozwoju życia religijnego i duchowego.

ZAKOŃCZENIE

Współczesny system rodzinny staje się przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych. Podjęta naukowa refleksja dotyczy przede wszystkim kwestii wychowania. Jednakże stosunkowo mało miejsca poświęca się zagadnieniu wychowania religijnego i duchowego dzieci w wieku przedszkolnym. Okres przedszkolny trwa od 3 do 7 roku życia. Na początku tego okresu dziecko jest jeszcze mało samodzielne, labilne w aspekcie emocji i uczuć. Nieco później jest zdolne do adaptacji społecznej. Ostatni okres wieku przedszkolnego przejawia się intensywnym rozwojem procesów poznawczych, zwłaszcza myślenia a inteligencja ma charakter reprezentacyjny. Szczególną sferą rozwojową dziecka przedszkolnego jest religijność i duchowość. Religijność jest subiektywnym zachowaniem człowieka, w tym przypadku dziecka przedszkolnego. Do tego dochodzi sfera duchowości, która kształtuje się pod wpływem czynników psychologicznych i religij-

---

²⁸ Nadolna, „Rola i odpowiedzialność rodziców za wychowanie religijne dziecka”; Penny Edgell, *Religia i rodzina w zmieniającym się społeczeństwie* (Princeton: Princeton University Press, 2006).

nych. Formowanie religijności i duchowości określa się jako system zmian skierowanych ku wyższej jakości obcowania człowieka z Bogiem. Do podstawowych przejawów religijnych dziecka przedszkolnego zalicza się: synkretyzm, animizm, antropomorfizm oraz tendencje magiczne. Naturalnym podłożem kształtowania religijności i duchowości dziecka przedszkolnego jest system rodzinny. Posiada on następujące właściwości: zasada równowagi sił, zdolność do przystosowywania się do rozwoju w różnych warunkach życia, wypracowywanie własnej tożsamości, zdolność adaptacji do wydarzeń typowych dla procesów rozwojowych, proces kształtowania się ról, hierarchiczna organizacja, zasada strukturalizacji, zasada niepodzielnej i zupełnej integralności.

Wychowanie religijne i duchowe w rodzinie zaczyna się już od momentu chrztu świętego dziecka. Okres przedszkolny to szansa na znaczny postęp w rozwoju życia religijnego i duchowego dzieci przedszkolnych, ale również okres popełniania fundamentalnych błędów.

Biorąc pod uwagę powyższą naukową refleksję, nie umieszcza się w zakończeniu wniosków. Postulaty i wnioski bowiem pojawiają się już w treści artykułu.

BIBLIOGRAFIA

- Allport, Gordon Willard. *Osobowość to religia*. Warszawa: PAX, 1988.
- Bielicka, Izabela. *Dziecko rośnie*. Warszawa: PZWL, 1966.
- Chlewiński, Zdzisław. „Psychologiczne uwarunkowania idei Boga.” W *Encyklopedia katolicka*, red. Feliks Gryglewicz, Romuald Łukaszyk, Zygmunt Sułowski, t. 2, 982–987. Lublin: TN KUL, 1985.
- Chlewiński, Zdzisław. *Dojrzałość. Osobowość – sumienie – religijność*. Poznań: W drodze, 1991.
- Clark, Walter Houston. *The psychology of religion*. New York: Macmillan co, 1968.
- Clark, William Houston. *Psychologia religii: wprowadzenie do doświadczenia religijnego i zachowań*. Nowy Jork: The Macmillan co, 2012.
- Courtois, Gaston. *Rady dla rodziców*. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1997.
- Edgell, Penny. *Religia i rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*. Princeton: Princeton University Press, 2006.
- Elkind, David. „Pochodzenie religii u dziecka.” *Przegląd Badań Religijnych* 12 (1970): 35–42.

- Goldman, Ronald. *Myślenie religijne od dzieciństwa do adolescencji*. Londyn: Routledge i Kegan, 1964.
- Grom, Bernhard. *Psychologia religii*. Kraków: WAM, 2009.
- Hurlock, Elizabeth. *Rozwój dziecka*. T. I–II. Warszawa: PWN, 1985.
- Jasnos, Andrzej. *Uwarunkowania rodzinne obrazu Boga*. Lublin: Wydawnictwo NATAN, 2016.
- Jan Paweł II. List do Rodzin *Gratissimam sane*. Watykan: Edycja Świętego Pawła, 2004.
- James, William. *Doświadczenie religijne*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS, 2001.
- Kohstamm, Rita. *Praktyczna psychologia dziecka*. Warszawa: WSiP, 1989.
- Kostrubiec, Beata. „Jak sobie dziecko Boga przedstawia? Badania w rodzinie niepełnych.” *Psychologia. Prace Naukowe WSP w Częstochowie* 7 (1998): 39–56.
- Kostrubiec, Beata. „Wybrane aspekty obrazu siebie samych postmodernizmu.” *Psychologia Rozwojowa* 5 (2000) 3–4: 329–342.
- Kuczkowski, Stanisław. *Psychologia kształtowania się obrazu Boga*. Kraków: Wydział Filozoficzny TJ, 1982.
- Kuczkowski, Stanisław. *Psychologia religii*. Kraków: WAM, 1991.
- Miras, Jorge, Benares, Juan Ignacio Ben. *Małżeństwo i rodzina*. Poznań: Wydawnictwo św. Wojciecha, 2009.
- Nadolna, Beata. „Rola i odpowiedzialność rodziców za wychowanie religijne dziecka.” <https://www.wczesna-komunia.com.pl/index.php/2022/11/12/rola-i-odpowiedzialnosc-rodzicow-za-wychowanie-religijne-dziecka/> Data dostępu: 17.01.2025.
- Pastuszka, Józef. „Rola dziecięcych przeżyć rodzinnych w kształtowaniu życia moralno-religijnego człowieka.” *Ateneum Kapłańskie* (1961–1962): 225–244.
- Piaget, Jean. *Narodziny inteligencji dziecka*. Warszawa: PWN, 2004.
- Piaget, Jean. *The psychology of intelligence*. New York: International Universities Press, 1963.
- Rydz, Elżbieta. „Psychologiczne podstawy kształtowania się religijnych dzieci w przedszkolu.” *Przegląd Homiletyczny* 7 (2003): 213–226.
- Rydz, Elżbieta. „Religijność/duchowość rodziny.” W *Psychologia rodziny*, red. Iwona Janicka, Hanna Liberska, 203–213. Warszawa: WN PWN, 2014.
- Rydz, Elżbieta. „Rozwój religii człowieka.” *Zbliżenia* 18 (2017): 42–47.
- Shaffer, David R. *Developmental psychology*. University of Georgia: Brooks/Cole Publishing Company Ocific Grove. California, 1985.
- Stepulak, Marian Zdzisław. *Wybrane zagadnienia z psychologii religii*. Siedlce: Instytut Teologiczny w Siedlcach, 1996.
- Stepulak, Marian Zdzisław. *Wybrane zagadnienia z psychologii rozwojowej*. Siedlce: Instytut Teologiczny w Siedlcach, 2001.
- Stepulak, Marian Zdzisław. „Relacyjność systemu rodzinnego.” *Roczniki Teologiczne KUL* 54 (2007) z. 10: 103–118.
- Stepulak, Marian Zdzisław. „Psychologiczne i teologiczne rozumienie współczesnej duchowości w świetle badania studentów.” W *Dynamika współczesności*, red. Dorota Czakon-Tralski, Piotr Stawiński, 33–64. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, 2020.

- Sujak, Elżbieta. *Rozważania o ludzkim rozwoju*. Kraków: Wydawnictwo ZNAK, 1978.
- Tatała, Małgorzata. „Rozwój religijności dziecka przedszkolnego.” *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Akademii Pedagogicznej w Krakowie* 4 (1999) z. 205, Prace Psychologiczne VII, 21.
- Walesa, Czesław. „Psychologiczna analiza rozwoju religijności człowieka ze szczególnym uwzględnieniem pierwszych okresów jego ontogenezy.” W *Psychologia religii*, red. Zdzisław Chlewiński, 143–180. Lublin: TN KUL, 1982.
- Walesa, Czesław. „Rozwój religijny dziecka.” *Roczniki Filozoficzne*, XLII (1994) 4: 97–114.
- Walesa, Czesław. „Wyjaśnianie religijności człowieka (analiza psychologiczna).” W *Studia z Psychologii w KUL*, red. Piotr Francuz, Michał Grygielski, Wojciech Otrębski, 21–38. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2003, t. 11.
- Walesa, Czesław. *Rozwój religii człowieka*. T. 1. *Dziecko*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2005.
- Walesa, Czesław. „Rozwój religii człowieka.” W *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. Stanisław Głaz, 111–146. Kraków: WAM, 2006.
- Walesa, Czesław. „Rozwój religijności młodzieży.” W *Encyklopedia katolicka*, red. Stanisław Wilk, Eugeniusz Ziemann, Robert Sawa, t. XII, Lublin: TN KUL, 2008, 1423–1429.
- Walesa, Czesław, Rzechowska, Elżbieta. „Możliwości w rozwoju religii dzieci i młodzieży.” *Forum Psychologiczne* I, 1–2 (1996): 19–26.
- Wilk, Józef. *Znaczenie pierwszych doświadczeń dla religijnego wychowania małego dziecka w rodzinie*. Lublin: RW KUL, 1987.
- Zuckerman, Diana. „Are Religious Kids More Likely to Be Good?” <https://www.center4research.org/religious-kids-likely-good/> Data dostępu: 14.01.2025.
- Zych, Bożena M. „Psychologiczny obraz religijności dziecka.” *Kieleckie Studia Pedagogiczne i Psychologiczne* 6 (1992): 175–188.
- Vasta, Ross, Marshall M. Haith, Scott A. Miller. *Psychologia dziecka*. Warszawa: WSiP, 1995.
- Vergote, Antoine. *The religious man*. Dublin: Gill and Macmillan, 1969.